

Östgöotalagen och landslagen Om deras ålder och inbördes beroendeförhållande

1 Är Östgöotalagen yngre än Magnus Erikssons landslag?

En rad högst genomgripande omtolkningar av den medeltida svenska (och över huvud taget nordiska) rättshistorien — och i viss mån hela den politiska historien — har vid sidan av rent teoretiska debattinlägg framlagts av historikern Elsa Sjöholm i ett antal arbeten alltifrån slutet av 1960-talet; en utförlig, samlad framställning finns i Sjöholm 1988. Enkelt uttryckt hävdar hon att de nordiska landskapslagarna i mycket ringa utsträckning återgår på äldre rätt utan i huvudsak är formulerade vid tiden för de bevarade redaktionernas tillkomst och att all nordisk medeltida rätt har utländska källor, ytterst Mose lag (a. a., s. 98 f.). När hon inskräper att de medeltida lagarna saknar allt bevisvärde för mer bestämda utsagor om förkristna rättsliga förhållanden i Norden, torde hon åtminstone delvis slå in öppna dörrar (jfr med Fenger 1979, s. 115 f.). Däremot är förstas hennes tanke att (så gott som) all text i landskapslagarna återgår på utländska, latinspråkiga lagtexter ytterligt omtvistlig.

Sjöholm redovisar således en allmän och sammanhållen syn på de stora utvecklingslinjerna i medeltida nordisk rättshistoria som starkt avviker från den hävdvunna, men hon torgför också, delvis i anslutning till sin övergripande tes, avvikande meningar i ett antal mer begränsade spörsmål. Sålunda hävdar hon att den lagredaktion av Östgöotalagen (ÖgL) som vi känner till (och som brukar tidfästas till slutet av 1200-talet) är samtida med eller snarare yngre än Magnus Erikssons landslag (MEL) från omkring 1350. Sjöholm tillbakavisar de rättshistoriska argumenten, bland annat vissa arvsrättsliga stadganden, för

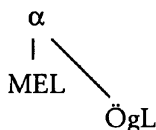
Tack till fil. kand. Lena Lötmarker och docent Lillemor Santesson som läst och kommenterat denna uppsats i en tidigare version och till deltagarna i det forskarseminarium vid institutionen för nordiska språk i Lund där jag fick ventilera mina rön, särskilt docent Lars-Olof Delsing.

ÖgL:s hävdvunna tidfästning (1988, s. 242 f.). Stöd för en avsevärt senare tillkomsttid menar hon sig finna i att ÖgL ofta avviker från svealagarna och bättre stämmer överens med MEL och dessutom i flera fall uppvisar mer utvecklade rättsförhållanden än MEL, till exempel i processordningen (a.a., s. 160, 191, 235, 243 f.). De överensstämmelser som finns mellan ÖgL och MEL skulle alltså snarast sammanhånga med ett omvänt beroendeförhållande (a.a., s. 227). MEL-redaktörerna har inte som man traditionellt sett det utnyttjat ÖgL vid sin sammanställning av landslagstexten, det är ÖgL-redaktörerna som har utnyttjat den nyligen utarbetade landslagen vid sitt redaktionsarbete — vare sig detta utfördes runt 1350 eller rent av avsevärt senare (a.a., s. 244).

Ett rätt stort antal lagrum, särskilt i edsöresbalken, stämmer alltså mycket nära, nästintill ordagrant, överens med varandra i ÖgL och MEL. Sjöholm är visserligen mycket tveksam till den hävdvunna uppfattningen att MEL-redaktionen arbetat med landskapslagarna, utöver ÖgL framförallt Upplandslagen och Västmannalagen, som omedelbart textunderlag (1988, s. 241), men de ordagranna överensstämmelserna kan svårligen förklaras på annat sätt än att en av texterna varit förlaga för den andra. Har Sjöholm rätt, får vi då för ÖgL i stället för den hävdvunna kronologien (a) den alternativa (b):

Teoretiskt sett kan vi förstås också tänka oss att ÖgL:s och MEL:s nästan ordagranna överensstämmelser beror på att de båda utnyttjat en för oss okänd källa:

Detta uppslag är väl mest intressant för den som med Sjöholm vill hävda att ÖgL är yngre än MEL; därför har ÖgL satts under MEL i figuren ovan. Texten α bör väl då ses såsom en äldre östgöotalag, som MEL utnyttjat såsom förlaga och som den kända ÖgL varit en bearbetning av. Det skall här tilläggas att många forskare förvisso talat om

äldre och yngre redaktioner av Östgötalagen (så Stähle 1988, s. 95 f.), men den yngre versionen anses då hemmahörande i tiden omkring 1290 och i stort sett identisk med de bevarade handskrifterna. Text-historien för de olika handskrifterna av ÖgL låter ibland ana olika rättstillstånd, i det att somligt saknas eller står annorstädes i vissa handskrifter, och Stähle kan tänka sig att man efter hand uppdaterat lagredaktionen genom tillägg av nyheter, detta dock i ett skede långt före MEL (1977, sp. 50 ff.). Också Sjöholm räknar med en äldre östgötarätt och framhåller kompilationskaraktären hos den ÖgL vi känner (1988, s. 240); samtidigt frånhänder hon sig i princip möjligheten av en alternativ modell enligt ovan, eftersom hon menar att en viktig skillnad mellan den äldre östgötarätten och den kända ÖgL varit tillkomsten av en edsöresbalk i anslutning till MEL (ibid.).

Sjöholm underkänner summariskt och utan omsvep all också yngre språkvetenskaplig forskning kring medeltida lagar, eftersom "dessa arbeten inte är renodlade språkanalyser utan bygger på förutsättningar som jag inte kan godkänna" (1988, s. 31). Hon bortser utan vidare från att man faktiskt kan göra åtskillnad mellan rent språkliga resultat och den historiska tolkning i traditionella termer som görs av dessa, och hon har genom att skära all språkvetenskap över en kam missat en undersökning där hon rent av skulle kunna läsa in visst språkligt stöd för sin tes om ÖgL. I Nils Jörgensens syntaktiska och textstrukturella undersökning av de nordiska landskapslagarna (1987) visar sig nämligen ÖgL i flera hänseenden avvika från svealagarna, som Jörgensen ser som språkligt ålderdomliga, och i stället överensstämma med de språkligt modernare danska lagarna: bland annat många bisatser, adverbial, lagbudsinledande *þa* och motiverade lagbud (a.a., s. 167). Också Stähle framhåller för övrigt ÖgL som stilistiskt yngre än andra landskapslagar (1988, s. 113). Sjöholm hävdar icke dess mindre att det för ÖgL "liksom ifråga om andra svenska medeltidslagar saknas moderna och pålitliga undersökningar av [...] språket", vilket föranleder henne att göra bara en ungefärlig datering (1988, s. 244).

MEL ingår nu väl att märka inte i Jörgensens material, så omedelbara jämförelser mellan ÖgL:s och MEL:s syntaktiska ståndpunkter lånar sig hans siffror inte till. Och närmast är det en helt annan språklig jämförelse som Sjöholms tes inbjuder till — en jämförelse av de för MEL och ÖgL samfällade lagrummen. Om vi för tillfället bortser från det ovan antydda alternativa beroendeförhållandet — med en för oss okänd källskrift utnyttjad av MEL- och ÖgL-redaktörerna var för sig —, har antingen MEL:s författare skrivit av ÖgL eller ÖgL:s författare

skrivit av MEL. Språkligt skulle detta mycket väl kunna leda till att den yngre avskriftsversionen, vilkendera det nu är, uppvisar yngre språkdrag än den äldre förlagan. Sjöholm kan förvisso tänka sig en mycket liten tidsskillnad mellan MEL och ÖgL men också en avsevärt större där ÖgL ligger närmre Kristoffers landslag från 1442 i tiden (1988, s. 244). Det förra innebär förstås att de två texternas författare, liksom de äldsta textvittnenas skrivare, språkligt icke bör ha stått så långt ifrån varandra. Samtidigt är det dock så att de omfattande senmedeltida språkförändringarna inleddes redan under 1300-talet, så också en bara något yngre text som är sekundär i förhållande till en något äldre förlaga kan vid denna tiden tänkas uppvisa en del yngre språkdrag. Om vi antager Sjöholms hypotes, förväntar vi oss alltså snarast den äldsta varianten i MEL i de fall där de samfällda lagrummen språkligt avviker i enskildheter från varandra — i varje fall förväntar vi oss avgjort inte äldre varianter i ÖgL.

Jag har till den ändan jämfört de ifrågakommande lagrummen ord för ord, i första hand efter huvudtexten i Schlyters textkritiska utgåvor (SGL 2 och 10) och efterletat olikheter. Eftersom undersökningen närmast tar sikte på ålderdomligheter i endera av ÖgL eller MEL då de avviker från varandra, har jag dessutom tagit hänsyn till varianter i notapparaten när en ålderdomlighet som bara finns i en av lagarnas huvudtexter återfinns i en annan handskrift än huvudhandskriften av den andra lagtexten. Däremot är det förstås rätt ointressant om en iakttagen ålderdomlighet som bara finns i en av texterna saknar stöd i andra handskrifter inom denna texts tradition. En dylik tillbakaträngd ställning är ju bara vad vi kan vänta oss vid språkliga ålderdomligheter.

2 Handskriftsläge

Av ÖgL finns bara en enda fullständig medeltida handskrift (hs B 50 i Kungliga biblioteket, Stockholm), enligt C. J. Schlyter tillkommen vid mitten av 1300-talet och hans huvudhandskrift. Större eller mindre delar av lagen finns därutöver bevarade i fem olika fragment från 1300-talets senare hälft (varav två okända för Schlyter), vidare kristenbalken i handskrifter med lands- och stadslagarna. Ännu en fullständig version av lagen finns bevarad i en handskrift från senare hälften av 1500-talet, Schlyters hs F (hs B 197 i Kungliga biblioteket). Som version B redovisar Schlyter dessutom i sin kritiska apparat varianter ur *editio princeps* från 1607, eftersom denna uppenbarligen kunnat bygga på nu för-

lorade medeltida handskrifter. (SGL 2, s. I–XVII, Ståhle 1977, sp. 50.) 1300-talsfragmenten finns utgivna av Emil Olson (1911) och några nyfunna fragment ur lagens ofullständiga C-version av Ståhle (1980). För en utförlig beskrivning av ÖgL:s handskrifter och deras inbördes förhållande se Ståhle 1988.

Av MEL finns ett mycket stort antal handskrifter bevarade. Schlyter menar att hans huvudhandskrift, MEL hs A (hs AM 51 4to i Den Arnamagnæanske Samling, København), är den äldsta och hänför den till mitten av 1300-talet. Till 1300-talets senare hälft hänför han ytterligare 23 handskrifter, varav somliga till århundradets slut. (SGL 10, s. I–XXIII.) Wiktorsson menar att i stället Schlyters hs H (hs B 23 i Uppsala universitetsbibliotek) är den äldsta MEL-handskriften (1981, s. 70 ff., 1989, s. LVIII f.) och har givit ut den i en diplomatisk utgåva (1989, med text ur den närliggande hs G för några lakuner i hs H). Nära hs H står förutom hs G också hss M och O, den förra en avskrift av den senare (Wiktorsson 1981, s. 74 ff.). Wiktorssons MEL-utgåva har utnyttjats som komplement till Schlyters notapparat.

3 Jämförelsens utfall

3.1 Ordformer

Variation mellan olika ordformer är av tveksamt bevisvärde, eftersom handskriftsvariationerna torde vara rätt stora härvidlag (och mindre noggrant förtecknade av Schlyter). Vi kan hur som helst lägga märke till att ÖgL i sin huvudhandskrift har ett antal ordformer som är äldre eller åtminstone får vikande utbredning efter hand: *firi* (jfr med Söderwall 1884–1918, s. 268 ff., supplement s. 167 f.) där MEL har *for*, *fore* eller *före* (31 belägg), om än också *firi* på en del andra ställen, *hanum* mot *honum* (13 belägg), *hana* mot *hona* (7 belägg) (jfr med Noreen 1904, § 503 med Anm. 5), former utan progressivt *i*-omljud mot former med omljud i MEL (till exempel *iamka* (ÄB 10:2) : *iæmka* (ÄB 12), *hialp* (EB 1:7) : *hiælp* (EB 8 pr) och *-giald* (DB 12) : *-gæld* (DB VI 29)). MEL hs H har dock vanligtvis liksom ÖgL de oomljudda formerna, men saknar däremot i stort sett de andra äldre formerna på de undersökta ställena.

Vad gäller ordformer uppvisar allt sammantaget ÖgL äldre varianter än MEL, men dessa olika ordformer kan förstas närmast ses som stavningsalternativ. Vi får räkna med att skrivarna sannolikt helt omedvetet kan ha anpassat dem till den övriga textens former utan hänsyn till

förlagornas formval, och iakttagna skillnader säger säkerligen mer om de enskilda skrivarna än om texternas ålder.

3.2 Ordböjning

Skillnader i ordböjning torde ha ett något högre bevisvärde än ordformer, om än handskriftsegna variationer kan föreligga också här (och tydligtvis kan vara utelämnade av Schlyter i variantapparaten, Wendt 1997, s. 42). Ofta har ÖgL en äldre form än MEL av de preterito-presentiska verben, framförallt i presens av *ægha*: *a* mot *agher/ægher* (13 belägg), om än *a* också kan hittas i MEL, *aghu* mot *agha/æghæ* (5 belägg), om än också den äldre böjningen förekommer på enstaka andra ställen i MEL, vidare *mughu* (EB 2) mot *magho* (EB 12) och *uisse* (ÄB 7) mot *viste* (ÄB 9). En äldre verbböjning i ÖgL är också presens konjunktiven *se* (VB 1 pr) mot *vari* i MEL (DB Vd 2 pr). ÖgL har vidare konjunktiv pluralis i ett par hypotetiska bisatser (EB 2:1: *böttins, mattin* (preteritum); VB 1 pr: *uilin*) där MEL har indikativ (EB 12, DB Vd 2 pr). Inom pronomenböjningen kan vi hitta två femininum pluralis *ba* (EB 2:1) mot *be* respektive *böter* (i stället för pronomen) i MEL (EB 12), i adjektivböjningen ett maskulinum genitiv *litils* (GB 19) mot *litins* (GB 22). Också MEL hs H har på dessa ställen de yngre formerna (med undantag för preteritum konjunktiv pluralen *mattin*).

I ÖgL finns bland substantiven ett *maþer* (EB 6) som motsvarar *man* i MEL (EB 21), men å andra sidan ett *man* (EB 5) som motsvarar *maþer* i MEL (EB 20:1). Och ÖgL uppvisar i tre fall utebliven dativböjning efter *mep* (*vald*, EB 7:1) och *af* (*gozs*, EB 18, 19) mot MEL:s *valde* (EB 23) och *goze* (EB 33 pr, 33:1). Denna dativändelse i singularis obestämd form är dock enligt Lars-Olof Delsing vacklande under hela den fornsvenska perioden; dessutom följs inte *af* och *mep* regelmätigt av dativ i de äldsta texterna (Delsing 1991, s. 19 not 5).

Vad gäller ordböjning uppvisar således ÖgL allt sammantaget rätt ofta äldre varianter än MEL, medan det omvända är sällsynt.

3.3 Ord och uttryck

Tyngre vägande i jämförelsen är förstas ordvalsskillnader, och härvidlag uppvisar ÖgL en del äldre, mer märkta eller ursprungligare alternativ. Det gäller inte minst *kalfsfostre* (BB 45) mot MEL:s *half foster* (KpB 4:1), ett (åtminstone i sammanhanget) helt orimligt ord vars inledande *h* måste gå tillbaka på ett felläst *k*, en förvanskning som kommenteras

av Schlyter och som i andra MEL-handskrifter förbättrats till ett *affoster* (SGL 10, s. 203 not 86, jfr också med Holmbäck & Wessén 1962, s. 157 not 19); det ordet är belagt i ÖgL i den närmast föregående satsen (där MEL i stället har *af föbo*) men ter sig i denna senare sats mindre välägnat. Det gäller vidare substantiven *skaparua* 'bröst-arvinge' (ackusativ, EB 18) mot *barn* (EB 33 pr) och *iamlanga* 'ett års tid' i uttrycket *nat ok iamlanga* (DB 12, två belägg) mot *aar* (DB VI 29), adjektivet *gör* (DB 12) mot *giorþ* (DB VI 29), verben *rinder* 'löper, springer' (EB 1:1 enligt hs F:s ursprungligare läsart, i andra ÖgL-handskrifter felskrivet som *riþer*) mot *rymer* (EB 2) (jfr med Holmbäck och Wessén 1962, s. 203 not 7) och möjligen *hurvit* av *hværuva* 'försvinna' (VB 32:4, två belägg) mot *müst* (TjB 12 pr), prepositionen *gen* (EB 18) mot *moot* (EB 33 pr) samt relativpartikeln *ær* (ÅB 23 pr, DB 12, VB 1 pr (två belägg)) mot utelämning (ÅB 21:1), *þer* (DB VI 29, *sum* i många hss) eller *sum* (DB Vd 2 pr). (Relativpartikeln *ær* är eljest i det stora hela ovanlig i ÖgL jämfört med andra landskapslagar (Lindblad 1943, s. 114); i MEL är den helt okänd.) Vi kan också föra hit ett generaliserande pronomen *man* i MEL (EB 12) där ÖgL saknar utsatt subjekt (EB 2).

Bland flerordiga uttryck märks att ÖgL har *iuir þang ok þanbriko* 'över tång och skog' i EB 30 om att leda främmande här mot sitt eget land, alltså 'över stränder och in i landet' (Schlyter 1877, s. 743 (*Þangbrækka*)) där MEL i stället har uttrycket *amot sinum rættum hærra* (HB 8).

Som jag visat i annat sammanhang finns det i senmedeltida lagstil, i stadslagen och de nya delarna av Kristoffers landslag, en tydlig tendens till mindre kasuistiska, mer generella eller hypotetiska uttryckssätt (Wendt 1997, s. 222 ff.). Ur ett dylikt perspektiv framstår följande formuleringar i MEL som yngre jämfört med ÖGL:s: *gör nakat hærf af* (MEL EB 15) jämfört med *ok dræper, sargha ællæ sla bloþuite* (ÖgL EB 3:1) och *ællæ huar sum annan myrþe* (MEL HB 1) jämfört med *ællæ man [myrþir] kunu. ællæ kona kunu* (ÖgL EB 25). I MEL återfinns också några tillägg i förhållande till ÖGL-texten av liknande generaliserande slag: *ællæ huat hæftilsom han hæltz i sæter* (EB 23), *[han] ællæ hon* (EB 34:1), *ællæ nakro þinge þy han ma meþ skapa göra* (DB Vd 3:1), *ællæ annor þing* (DB Vd 5). Till utvecklingen mot generellare uttryckssätt hör också användningen av *nokor*, ofta i stället för ett substantiviskt *man*, och den hypotetiska konstruktionen *kan* + huvudverb i stället för enkelt huvudverb i rättsfallsbeskrivningarna (Wendt 1997, s. 159 ff., 166 ff.). ÖgL har ett *manne* (EB 30) där MEL har *nokrum*

(HB 8), men å andra sidan tillägger ÖgL ett *nakuar* till *skialnaþer* (VB 13 pr) i förhållande till MEL (SB VI 18:1). ÖgL har enkelt huvudverb i försatsen i EB 1:1 (*taker*), MEL däremot *kan ... taka* (EB 4), liksom ett enkelt *Dræper með vaða* i EB 24 pr mot MEL:s mer hypotetiska *Nv æn þet ær með vaða til komit* (HB 3), men å andra sidan har ÖgL *kan ... varða* i EB 22 mot *Varþer* i MEL (EB 34 pr).

MEL har i ett fall ett precisare och mer entydigt uttryck som möjligen också kan föras hit; åtminstone förefaller det sekundärt till ÖgL: *þa ær þet alt tuægilt sum þ en gör til komber* (SB VI 16 pr) där ÖgL har *þa ær alt þæt tuægilt sum h a n gær* (VB 13 pr), med en formellt flertydig syftning hos *han*.

Vad gäller ord och uttryck uppvisar sålunda ÖgL i en rad fall äldre varianter än MEL.

3.4 Bestämd form

Användningen av bestämd form är frekventare i ÖgL än i MEL. ÖgL har bestämd form på 28 ställen där MEL har obestämd, det omvända gäller bara i 3 fall. I detta hänseende intager alltså ÖgL entydigt den yngre ståndpunkten — ett förhållande som för hela texten iakttagits av Karl Larm; han för ÖgL samman med Magnus Erikssons stadslag och Kristoffers landslag till den grupp med medeltida lagtexter där bestämd form är som vanligast (Larm 1936, s. 24). Dock tycks denna egenskap tydligast gälla för bara hs A av ÖgL (Stähle 1988, s. 123 f.).

3.5 Syntax

Syntaktiska skillnader med en äldre och en yngre variant föreligger i vissa fall, men deras bevisvärde är inte alltid helt entydigt, eftersom de syntaktiska variablernas utveckling är en stegvis frekvensförändring. Dessutom redovisar Schlyter tydligtvis mycket sparsamt ordföljdsvariationer inom handskriftsmaterialet (Wendt 1997, s. 38 f.).

ÖgL har — i sin huvudhandskrift — den äldre ordföljden med possessivattribut efter sitt huvudord på 4 ställen där MEL har framförställning, MEL den äldre och ÖgL den yngre likaså på 4 ställen. ÖgL har en äldre bisatsordföljd med finitverbet på andra plats i 7 fall där MEL har verbet senare i bisatsen, ÖgL en yngre ordföljd jämfört med MEL — med verbet först (i relativsats utan kil) eller på tredje eller senare plats — i 3 fall.

På två ställen har ÖgL subjektsutelämnning där MEL har utsatt subjekt: *þy at engin a þæn annan ærua sum* [MEL tillägger: *han* (EB 33 pr)] *dræpær* (ÖgL EB 18) och *Dræper* [MEL har *dræpa* och tillägger: *þe* (EB 34:1)] *mæþ uaða* (ÖgL EB 22). I ett fall är det MEL som utelämnat subjektet (EB 33 pr) där ÖgL har *ok þæt gange* (EB 18, antingen expletivt eller referentiellt *þæt*, 'godset').

I två fall har ÖgL aktiv konstruktion där MEL har passiv: *han a egh hanum ransakan synia* (VB 32:4) mot MEL:s *þa ma ei ... synias* (TjB 12 pr) och *þer morþgæld aghu göra* (DB 12) mot MEL:s ... *ægher göras* (DB VI 29).

Vad gäller syntax väger det sålunda allt sammantaget rätt jämnt mellan ÖgL och MEL i valet av äldre och yngre varianter.

3.6 Lagbudsmodus

En annan utvecklingstendens inom yngre medeltida lagspråk vid sidan av den mot mer generella uttrycksätt är den ökande utbredningen för konjunktiv som lagbudsmodus — sannolikt delvis efter latinskt mönster —, den minskande särskilt för indikativ (Wendt 1997, s. 98 f.). Att ÖgL i tre fall har indikativ (ÅB 22, BB 8:3, EB 19) där MEL har konjunktiv (ÅB 21 pr, BB 26:5, EB 33:1) får därför ses som ett äldre stildrag. Hit kan nog också ÖgL ÅB 23 pr föras, där MEL-traditionen (ÅB 21:1) har konjunktiv överallt utom i hs R från slutet av 1300-talet (SGL 10, s. 91 not 101, s. XIX, jfr med Wiktorsson 1981, s. 91 ff.). I två fall har dock ÖgL konjunktiv (EB 7 pr, 20) där MEL har hjälpverbskonstruktion (EB 22, 32:2), men detta förhållande torde ändå vara avsevärt mindre utslagsgivande än indikativfallen.

3.7 Textstruktur

Vad som utgör egna flockar och vad som bara utgör delar av större flockar skiljer sig en hel del åt mellan ÖgL och MEL, och detta är det i sig inget att säga någonting om. I ett par fall leder likväl dessa skillnader till i detta sammanhang intressanta företeelser.

I MEL EB 19 inleds flocken med en försats där subjektet är *han*, anaforiskt syftande på text i föregående flock. I ÖgL utgör motsvarande lagrum en fortsättning inne i en större flock, EB 4 (Schlyter har infört en paragrafgräns här i sin text), och valet av *han* i stället för ett substantiv ter sig då mycket naturligare. Utifrån detta exempel skulle man alltså helst vilja se MEL:s redigering som sekundär till ÖgL:s. I

ÖgL hss B och F hittar vi i stället *man* (SGL 2, s. 32 not 27), likaså i ett stort antal av MEL:s handskrifter (SGL 10, s. 252 not 26), men detta är knappast någon invändning mot resonemanget, eftersom det trots allt finns tidiga MEL-handskrifter med det flockinledande *han*.¹

I ett annat fall är det däremot snarast ÖgL:s flockindelning som förefaller sekundär i förhållande till MEL:s. MEL (EB 34 pr) har *þo a aldre þen ærúa sum dræper, huat helder han dræper með vaða ællæ vilia, utan moþer kan barn sit i hæll liggia, þa ær hon ei værþ liif mista ællæ arf*, där den *utan*-inledda satsen får tolkas som en bisats: 'förutom att en moder . . .'. Detta lagrum är delat på två flockar i ÖgL (EB 22 och 23), och den *utan*-inledda satsen står där först i den senare flocken: *Utan moþir kunni liggia hæll barn sit*, varvid *utan* får tolkas som en adversativ konjunktion, oväntad som flockinledare. Flockindelningen är dock inte särskilt tydligt utförd i ÖgL:s huvudhandskrift: ej utmärkt genom ny rad, bara med ¶ och med en rätt ofta bortglömd numrering i kanten; i hs F saknas flockindelning helt (SGL 2, s. II, V). Ståhle ser delningen av EB 22 och 23 närmast som ett olycksfall i arbetet när en flockindelning så småningom införts i ÖgL-traditionen; han menar att denna redigeringsåtgärd sannolikt utfördes efter 1294 då Bengt Magnusson — ÖgL:s redaktör enligt honom — var död, kanhända av Knut Jonsson, Östergötlands lagman 1310–45 (Ståhle 1988, s. 119, 121).

Att flockindelningen inte är ursprunglig i ÖgL gör förstås i sig lagen textstrukturellt ålderdomligare än MEL, där tydlig flockindelning av texten förelegat från början.

3.8 Sammanfattning

Sammanfattningsvis visar det sig alltså i den redovisade jämförelsen mellan samfällida lagrum i ÖgL och MEL att ÖgL-texten oftast står för de ålderdomligare eller åtminstone äldre varianterna i de fall där de två lagtexterna avviker från varandra. Det viktigaste undantaget torde vara den rikligare förekomsten av bestämd form i ÖgL, men här rör det sig om ett genomgående kännetecken hos hela lagen (såsom Larm visat, 1936, s. 24), och det behöver nog inte nödvändigtvis säga något om vilkendera av ÖgL:s och MEL:s versioner som är sekundär (jfr med resonemanget hos Ståhle 1988, s. 123 f.), särskilt som den höga artikelfrekvensen främst hör hemma i bara en av ÖgL-handskrifterna. Enstaka

¹ I ÖgL EB 18 och 19 har de inledande försatserna pronomen: *Nu fa han rapa hæne of harþlika* respektive *Sua ok æn hon dræper han*, där MEL (EB 33 pr, 33: 1) har substantivfraser i stället för pronomen: *bonde – husfru sinne* och *husfru – bonda*.

andra exempel på att ÖgL, inte MEL, har de yngre varianterna finns förvisso också; särskilt märks det flockinledande *utan* i EB 23 (som står inne i en flock i MEL), men detta är som sagt en sekundär företeelse i *n o m* ÖgL-traditionen och därmed mindre avgörande. Överlag är det likväl MEL som uppvisar de yngre alternativen. Tyngst väger väl ett antal ord och uttryck som svarar mot ålderdomligare varianter i ÖgL — närmast att se som fall av *lectio difficilior* —, det flockinledande *han* i EB 19 (som i ÖgL står inne i en flock) och möjligen också konjunktiverna såsom lagbudsmodus i stället för indikativer i ÖgL och det förhållande att ÖG:L:s indelning i flockar inte är ursprunglig.

4 Diskussion

Att tidfästa en odaterad medeltida handskrift kan vara nog så vanskligt — att tidfästa en text, bevarad i en eller flera handskrifter, vanligen avskrifter av avskrifter, är förstås ett än vanskligare företag. En handskrift utgör ändå sitt eget vittnesbörd — och rent konkreta företeelser hos den som handstil eller vattenmärken kan ibland ge något så när entydiga besked om tillkomsttid. För de flesta medeltida texter vet vi däremot ingenting visst om originalhandskriften och saknar därmed paleografiska stöd för tidfästningen. Och ej heller om språkliga drag hos originalet vet vi egentligen någonting visst; vid avskrifterna kan både mindre och större förändringar ha gjorts. Originalet kan dessutom ha odlat medvetna arkaismer; i en diskussion mellan Gudrun Utterström (1975, 1978) och Stähle (1976) om Dalalagens ålder — som tydligt illustrerar de osäkerhetsmoment som vidlåder tidfästning av texter på språkliga grunder — framhåller den senare att språklig ålderdomlighet inte nödvändigtvis vittnar om hög ålder (Stähle 1976, s. 396). Allt detta är givetvis ägnat att inskräpa att vi måste handskas varsamt med språkliga argument för en texts ålder, också dess relativa ålder i förhållande till en annan text.

Det som framkommit av den här redovisade språkliga jämförelsen mellan ÖgL och MEL tyder snarast på att ÖgL utgör det äldre textskiktet — i enlighet med vad man hittills antagit och i strid med Elsa Sjöholms hypotes. Samtidigt är de iakttagna skillnaderna inte särskilt många och långtifrån helt utslagsgivande, vilket i och för sig ej heller vore att vänta hos två texter som står varandra förhållandevis nära i tiden, oavsett vilkendera texten som är den äldsta. De skillnader som verkligen föreligger kan knappast ses som avgörande bevis i åldersbe-

dömningen. Finns det entydiga historiska skäl att antaga att ÖgL är yngre än MEL, kan givetvis dess jämfört med MEL ålderdomligare språkdrag eventuellt ses som medveten arkaisering av ÖgL-författarna eller som en följd av olika traderingsvägar. Om helt oomstridda historiska bevis däremot saknas — och det tycks ju i viss mån vara fallet —, får likväl de här anförda språkliga dragen, särskilt de ålderdomligare ordvalen av *lectio difficilior*-typ, ses som ett indicium mot Sjöholms hypotes. I varje fall kan vi slå fast att hypotesen inte understöds av språkliga argument.²

Ett alternativt sätt att se på det texthistoriska förhållandet mellan de båda lagtexterna vore som redan sagts att antaga en äldre förlaga, ur vilken ÖgL och MEL var för sig hämtat de samfällda lagrummen. Därmed skulle ÖGL:s språkligt äldre drag kunna förklaras med att ÖgL, fastän tillkommen senare än MEL, mer troget övertagit förlagens språk. Den äldre för oss okända förlagan måste då rimligtvis ha varit en äldre östgötalag, en *ÄÖgL. Eftersom de lagrum som sammanfaller hos MEL och den ÖgL vi känner, (Y)ÖgL, ofta ordagrant följs åt, måste i så fall (Y)ÖgL på dessa punkter mycket nära följt ordalydelsen i *ÄÖgL, liksom förstås MEL gjort det. Det är då rimligt att antaga att denna ordagranna överensstämmelse mellan *ÄÖgL och (Y)ÖgL också omfattat andra delar av lagen som inte upptagits i MEL — att nära överensstämmelser funnits utöver dem som råkar ha hamnat också i MEL. Därmed ligger det nära till hands att tro att *ÄÖgL och (Y)ÖgL överlag stått varandra rätt nära, och då skulle den ÖgL-redaktion vi känner trots allt rätt väl spegla den äldre traditionen och icke utgöra något radikalt brott med denna. (Y)ÖgL skulle med andra ord likväl i huvudsak vara innehållsligt äldre än MEL, ehuru av något skäl lätt omredigerad under 1300-talets senare hälft.

Detta är givetvis spekulationer, och så länge *ÄÖgL förblir en okänd storhet får vi utgå från den ÖgL-text vi känner till. Vad gäller de för denna ÖgL och MEL samfällda lagrummen kan vi då samman-

² Också andra av Sjöholms omvälvande hypoteser tycks för övrigt ha dåligt språkligt stöd. Traditionellt har man sett KgB och EB som jämförelsevis unga balkar tillkomna genom den tillväxande centralmaktens försorg, alltmedan övriga balkar åtminstone delvis har mycket äldre anor. Detta invänder Sjöholm mot och ser i stort sett all lagstiftning som tillkommen i ett sammanhang. Likväl visar sig den hävdvunna uppfattningen härvidlag få språkligt stöd i så måtto att EB och framförallt KgB syntaktiskt och försatstypologiskt hör till de modernaste av balkarna i MEL (Wendt 1997, s. 205, 209). Vidare avviker EB i ÖgL rätt tydligt från de andra balkarna med en större andel efterställda bestämmningar till infinita verb — framförallt uppbyggen av det återkommande uttrycket *hava brutit edzörit* här (Delsing 1999, s. 184 med not 11).

fattningsvis slå fast att där knappast finns något språkligt stöd för tanken att ÖgL är yngre än MEL, snarare pekar de språkliga förhållandena åt det alldeles andra hållet.

Källor och litteratur

- Delsing, L.-O. 1991: "Om genitivens utveckling i fornsvenskan". *Studier i svensk språkhistoria* 2, utg. av S.-G. Malmgren & B. Ralph, Nordistica Gothoburgensia 14, Göteborg, s. 12–30.
- 1999: "Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder". *Arkiv för nordisk filologi* 114, s. 151–232.
- Fenger, O. 1979: "[Anmeldelse:] *Elsa Sjöholm: Gesetze als Quellen mittelalterlicher Geschichte des Nordens*". *Historisk tidsskrift* 79, udg. af Den danske historiske Forening, s. 112–124.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1962: *Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning*, Rättshistoriskt bibliotek, sjätte bandet, Stockholm.
- Jørgensen, N. 1987: *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar*, Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 256, band 76, Stockholm (också i Lundastudier i nordisk språkvetenskap: A 38).
- Larm, K. 1936: *Den bestämda artikeln i äldre fornsvenska. En historisk-semologisk studie*, ak. avh. Alb. Bonniers, Stockholm.
- Lindblad, G. 1943: *Relativ satsfogning i de nordiska fornspråken*, ak. avh., Lundastudier i nordisk språkvetenskap 1. A.-B. Gleerupska univ.-bokhandeln, Lund.
- Noreen, A. 1904: *Altschwedische Grammatik. Mit Einschluss des Altgutnischen*, Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte VIII. Altnordische Grammatik II. Max Niemeyer, Halle.
- Olson, E. (utg.) 1911: *Östgötalagens 1300-talsfragment*, Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 139, band 41, Stockholm.
- Schlyter, C. J. 1877: *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*, Samling af Sweriges Gamla Lagar, trettonde bandet, Lund.
- SGL 2 = *Östgöta-Lagen*, utg. af H. S. Collin och C. J. Schlyter, Samling af Sweriges Gamla Lagar, andra bandet, Stockholm 1830.
- SGL 10 = *Konung Magnus Erikssons Landslag*, utg. af C. J. Schlyter, Samling af Sweriges Gamla Lagar, tionde bandet, Lund 1862.
- Sjöholm, E. 1988: *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Rättshistoriskt bibliotek, fyrtyoförsta bandet, Lund.
- Ståhle, C. I. 1976: "Om Dalalagens ålderdomlighet och ålder — och Kopparbergsprivilegiernas oförbätterliga 'sik biwipär'". *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976*, Lund, s. 392–402.
- 1977: "Östgötalagen". *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band XXI. Allhems, Malmö, sp. 50–53.

- (utg.) 1980: "De Liedgrenska fragmenten i Östgötalagens C-text". *Östgötalagen*, ed. by H. S. Collin and C. J. Schlyter. Facsimile edition with addendum by the main part of Emil Olson, Östgötalagens 1300-talsfragment (reprint) and Carl Ivar Ståhle, De Liedgrenska fragmenten i Östgötalagens C-text (first print), ed. by G. Holm and C. I. Ståhle. Walter Ekstrand Bokförlag, Lund.
- 1988: *Studier över Östgötalagen*, efter författarens efterlämnade manuskript utg. av Gösta Holm, Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 257, band 77, Stockholm.
- Söderwall, K. F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, två band, med Supplement utg. (1925–73) av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren och E. Wessén, Lund.
- Utterström, G. 1975: "Die mittelalterliche Rechtssprache Schwedens. Einige quellenkritische und sprachliche Beobachtungen". *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 2, ed. by K.-H. Dahlstedt. Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s. 734–748.
- 1978: "Ålderdomlighet utan ålder? En replik om Dalalagen". *Arkiv för nordisk filologi* 93, s. 199–204.
- Wendt, B.-A. 1997: *Landslagsspråk och stadslagsspråk. Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*, ak. avh., Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 53. Lund University Press, Lund.
- Wiktorsson, P.-A. 1981: *Avskrifter och skrivare. Studier i fornsvenska lagtexter*, *Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia* 17. Almqvist & Wiksell International, Uppsala.
- (utg.) 1989: *Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23*, Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet, häfte 258, band 78, Stockholm.

Förkortningar

BB = ÖgL: Bygda balkær, MEL: Bygninga balker.

DB = ÖgL: Drapa balker.

DB Vd = MEL: Drapæ balker meþ vafa.

DB V1 = MEL: Dræpæ balker meþ vilia.

EB = ÖgL: Kunungx epzöre, MEL: Epzöris balker.

GB = ÖgL: Gipta balker, MEL: Giftobalker.

HB = MEL: Höghmælis balker.

KgB = MEL: Kununga balker.

KpB = MEL: Köpmala balker.

pr = principium, det inledande stycket i en flock före § 1.

SB V1 = MEL: Saramala balker meþ vilia.

TjB = MEL: Þiuua balker.

VB = ÖgL: Uafa mal ok sara mal: hor ran ok styld.

ÅB = ÖgL och MEL: Ærfpa balker.